

c. Professzor.

A várad-városi iskola főképpen az öregbik Rákóczi György fejedelem s Lorántffi Zsuzsánna fejedelemasszony támogatása következtében nemcsak anyagiakban gyarapodott, hanem szellemiekben is nagyot fejlődött. A kollaborátorok alkalmazása biztosította a középfoku tanítás menetét, a mesteri állások létesítése és három főre való rendszeresítése pedig e tanintézetet főiskolai jellegűvé emelte. Mindezek mellett azután - ha csak egyetlen személlyel is képviselve - megtaláljuk a professzorság intézményét is. Ez a helyzet bátran feljogosít arra a vélekedésre, hogy az öregbik fejedelem Váradra is academicum collegium létesítését tervezte, sőt szándékát részben, illetőleg rövid időre meg is valósította. Ilyen formán alábbi adatsoportunk az iskola multjának nagy jelentőségű eseményére vet valamelyes világot s egyuttal komoly bizonyosságát adja a tulságos takarékossgal, sőt ujabbkori írónk közül Toldy Ferencről éppen "sötétlelkű, önző"¹⁾ jellemmel vádolt I. Rákóczi Györgynek különösen a közmívelődés terén tanusított áldozatkészségére.

Kovács Gáspár, Kolozsvár városának 1634. esztendőbeli sáfárpolgára számadáskönyvéből idézem: "1634 augusztus 1-én Marcus Antonius Wenus Erkezuen (fejedelem) Vr[un]k hiuattaliara Erkezuen be Olas Orsagbol Varadj Professorszagha, B(iró) V(ram) H(agyásából) attam

Hust lib. No. 4:	tt	f. - den. 6.
Tiukot No. 1	tt	f. - den. 10.
Czipot No. 8	tt	f. - den. 8.
Bort Cup. No. 3	tt	f. - den. 24.
Diniet es Egieb giumeolczeot	tt	f. - den. 8."

A következő napon, vagyis augusztus 2-án pedig "Marcus Antonius Vr[un]k Vyoban B(iro) V(ram) H(agyásából) Ebedre attam

Hust lib. No. 4	tt	f. - den. 6.
Czirket No. 1	tt	f. - den. 6.
Czipot No. 8	tt	f. - den. 8.
Bort Cup. No. 3	tt	f. - den. 24."

1) Toldy Ferenc: Galántai gróf Esterházi Miklós munkái. Pest, 1852. XXXIV. lap.

Majd a "Fejedelem szekerezése" alcim alatti elszámolási tételek közé jegyeztetett fel: augusztus 3-án "Marcus Antonius Venetus Erkezuen Olas Orszagból, Megien Vrunkhöz, Vitte ell Hortj Istuan No. 8 louon, attam Eniedigh f. 5 den.-" (a fuvarosnak).

Három hét multával ezután ugyancsak a sáfárpolgár jegyezte fel: augusztus 24-án "Marcus Antonius Venetus Erkezuen Vissa Vrunk tol, megien ki Varadra professorsagha, B. V. H. attam

Hust lib. No. 4. tt . . . . . f.-den. 6.

Czirket No. 1. tt. . . . . f.-den. 6.

Czipot No. 8. tt . . . . . f.-den. 8.

Bort Cup. No. 3. tt . . . . . f.-den. 24."

Ugyanezen a napon a "Fejedelem szekerezése" cim alá csoportosított tételek között találtam: "Marcus Antonius Venetus Erkezven Vrunk-(tó)l, kuldj Vrunk Varadra Professorsagha, Vitte ell Bakator Janos No. 6 louon, attam Varadigh fl. 9 den.-" ²⁾

A felsorolt adatokat kivonatolva, megállapíthatjuk, hogy 1634-ben Rákóczi György fejedelem a váradi iskolánál az általa létesített professzori állásra meghívta a bizonyosan értékes tudós velencei Antonius Marcus-t. Ő azután Olaszországból jövet - a kikövetkeztetett kulcsszám alapján megállapíthatólag - negyedmaga kísérettel 1634 augusztus 1-én érkezett Kolozsvárra. Itt szokatlanul gazdagon megvendégelték, a fejedelmi parancslevéllel átutazók rendszeres ellátásán kívül még csirkehussal, dinnyével és egyéb gyümölccsel is kedveskedtek neki. Majd a nagyon megbecsült vendég a hosszú ut fáradtságait kipihenendő, az erre jogos három napot mind e városban töltötte s csak augusztus 3-án indult tovább a várostól kirendelt nyolc lovas kocsin Enyeden keresztül Fehérvárra a fejedelemtől való jelentkezés végett. Rákóczi udvarában azután három hétig mulatott, mialatt a fejedellemmel, a püspökkel s a fehérvári professzorokkal hihetőleg megtárgyalta a jövetele közben már meglátogatott váradi iskolának akadémiai jellegűvé való fejlesztését. A megállapodás megtörténte után újra kocsira ülve, ugyanennek a hónapnak 24. napján visszaérkezett Kolozsvárra, hogy innen váltott lovakkal még ugyanezen a napon továbbinduljon Váradra.

---

2) Sáfár. 1634: 478, 479, 492, 517.

Ezután kezdette meg professzori működését, amelyről azonban, éppenséggel semmi emlékünknél sincsen. Mindössze csak annyi állapítható meg, hogy ennek a velencei származású professzornak hihetőleg Kálvin tanait kellett követnie s a diákságot az ő szellemében tanítania. Rákóczi ugyanis országa egységének megmaradását az uralgó vallás egységességében látta s ezért a tiszta református Várad iskolájának professzorságával sem bizhatott meg másfajta tudós férfit, mint olyant, aki ugyanezt a hitet vallotta. Az európai egyházak történetéből ismeretes az a helyzet, hogy Luther, Zwingli, Kálvin fellépését követő rövid időn belül Olaszországban is egyre-másra alakultak a protestáns színezetű gyülekezetek, amelyek a többek között Nápolyban, Ferrarában, Modenában és Velencében éppen a Kálvin értelmében reformált hitet fogadták el.³⁾ Ugy látszik, hogy a IV. Pál pápa által tüzzel-vassal pusztított eretnekséget mégsem sikerült gyökerestől kiirtani, hiszen - amint láttuk - Marcus Antonius Venetus Rákóczi hívására (hiutalára) egyenesen Olaszországból jött Erdélybe. Tehát ott még mindig lehettek a kálvinista hitnek követői. E képhez hozzászámítandó az a körülmény is, hogy Antonius Marcusnak - mint professzornak - bizonyosan a teológiát, illetőleg annak különböző szakait kellett előadnia, ezért tehát semmiképpen sem lehetett ujonnan áttért (neofita) hanem a kálvini hitelveknek régi ismerője, tudósa. Reá vonatkozó egyéb sejtést is alig kockáztathatunk meg, minthogy gondos nyomozással sem sikerült személyével összefüggésbe hozható egészen biztos nyomra akadnom. Ha azonban mégis tovább akarnánk kutatni, személyét hihetőleg azok között a nevek között találnók meg, akiknek megelőzőleg már lehetne valamelyes összeköttetésük a fejedelmi udvarral, minthogy látatlanban, kellő jólértesültség hiányában Rákóczi mégsem bizhatott reája fontos feladatot s nem szerződttetett volna bizonyosan magas fizetésre érdemtelen tudatlant. Kétségtelen, hogy az Antonius Marcus keresztnév-pár a reneszánszban való megújulás óta nagyon gyakori vala Olaszországban. Csupán például emlitem meg 1621-ben Velencében Signor Marc Antonio Velutello-t, mint a Bethlen Gábor-kori Erdély kereskedelmi ügynökét, rajta kívül hivatkozom az 1622-27. esztendei időtájból az ausztriai

---

3) Farkas József: Az Ur Siona. Bp. 1896. 142-45.

udvarhoz küldött velencei követre Marc Antonio Padavin-ra, mint akinek Bethlennel történt levélváltásáról több adattal rendelkezünk.⁴⁾ Ezek után idézem, hogy Réthy István erdélyi kapitáns Konsztantinápolyból 1638 július 27-én írta öregbik Rákóczi Györgynek, hogy "az venetusok oratora /követe/, kegyelmes uram, ma küldte vala hozzám az fiát, vele együtt az fővebbik tolmácsot" a Máté vajdánál való közbenjárás érdekében. ... "Mark Antony maga is irt nagyságodnak felöle."⁵⁾ A teljesség kedvéért megemlítettük, bárha nehezen tétélezhető fel, hogy a váradi professzor azonos lenne ezzel, a török fővárosban tartzkodó olasz férfiúval, hacsak valamilyes politikai ügyben maga Rákóczi nem küldötte légyen a portára.

De nem mellőzhető el egy másik Marcus Antoniusnak a bemutatása sem, aki ha nevében nem is viseli a "venetus" származási, avagy legalább is otthont jelölő nevet, ellenben sok köze lévén Velencéhez, ezért gondolhatnók ezt legutóbbi tartózkodási helyének, ami így lehetővé tenné, hogy a kolozsvári sáfár e városnak a nevével jelölje meg. Ugyanis a sárospataki református főiskola nagykönyvtára őriz egy gyűjtelékes kötetet, amely a többek között egy "Marci Antonii De Dominis, Archiepiscopi Spalatensis, Causae protectionis suae ex Italia. MDCXVI." című nyomtatványt is tartalmaz, ezt pedig szerzője "Venetiis die XX. Septembris. MDCXVI." jelzéssel záradékolta.⁶⁾ E röpiratában Marcus Antonius de Dominis, a Velence érdekköréhez tartozó Spalato dalmáciai város érseke, elmondja, hogy a veronai gimnáziumban tanulván, a jezsuita szerzetbe lépett, majd Páduában matematikából vitatkozást tartott, Bresciában pedig retorikát, logikát s filozófiát tanító professzor lett. 1596-ban segni-i püspökké szenteltetvén, kilépett a rendből. Azután elnyerte a spalatói érsekséget. Mint ilyen évek multával merész elhatározással elhagyta az egyházi szolgálatot is s a papától rendelt nyugdíjat visszautasítva, Velencébe utazott. Itt adta ki fenti röpiratát; amelyben támadván a pápaságot, állítja, hogy az egyház eltért a régi tiszta vallástól s így ellene mond azoknak

4) Mircse J. - Óváry L.: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban. Bp. 1886. 50, 243.

5) Baka A. - Barabás S.: I. Rákóczi György és a porta. Bp. 1888. 376.

6) Könyvtári jelzése: C. 349/ff.

a tételeknek, amelyeket Bellarminus állapított meg a pápai hatalomról. "Ecclesia sub Romano Pontifice, non est amplius Ecclesia sed Respub(lica) quaedam humana, sub Papae Monarchia tota temporali." Majd tulságosan éles hangú folytatás után idézi Optatus Milevitanus szavait, hogy "non sumus Pontifex, non alius aut Sacerdos, aut Leuita." Éppen ezért "profectionem hanc meam, siue etiam ex Babylone exitum, aut fugam, omni schismatis suspicione carere volo. Fugio enim errores, fugio abusus, fugio ne particeps sim delictorum eius, et de plagis eius accipiam."⁷⁾

Szükségesnek látszott művéből e néhány sort idéznem, hogy észre vehessük: felfogásában bizonyos szempontok tekintetében a kálvinista hit által hirdetett elvekhez közeledett. De fontos volt azért is hivatkoznom rájuk, mert így könnyen megérthető, hogy amiként "Illyrici Sacri Tomus Tertius Ecclesia Spalatensis Olim Salonitana. Auctore Daniele Farlato Presbytero Societatis Jesu." című 1765-ben Velencében megjelent nagy munka tudunkra adja, ez a Marcus Antonius de Dominis Velencéből Rhetiába, onnan pedig Angliába ment, s Londonban beszédeket tartott és irt is a katolikus vallás ellen,⁸⁾ Utját tehát bizonyosan azért irányította a szigetországba, mert a kereskedelmi kapcsolatok révén a távoli Velencébe és innen Spalatóba is eljuthatott volt a hire az angliai protestánsok hitbéli felfogásának.

Angliai működéséről semmi bővebb adatom nincsen, ellenben megtaláltam egy 1655-ben Amsterdamban megjelent "Adolphi Brachelii Historiarum Nostri Temporis" című könyvet, amely arról számol be, hogy "eodem anno /1624/ Marcus Antonius de Dominis Archiepiscopus Spalatensis, qui nuper Religione Catholica defecerat, ex Anglia Romam reversus, et in castro S. Angeli in custodiam datus, brevi ex morbo decessit. Cadaver ad templum S. Mariae supra Mineruam delatum, damnatumque in campo Florae, igne exustum est, Cineres in Tyberim abjecti."⁹⁾ Ugyanezt bőséges életrajzi adatokkal bővítve, Farlatus jezsuita szerzetes is megírta,¹⁰⁾ ennek ellené-

---

7) I. h. 13, 17, 18.

8) Az idézett munkát a debreceni ref.nagykönyvtárban használtam. 481-500.

9) A sátoraljai helyi piarista rendház könyvtárában őrzött könyv 109. lapján, ma a sárospataki vár gyűjteményében.

10) 481-500. lapon.

re mégis feltámadhat bennünk a kétségeskedés: miképpen lehetséges, hogy nyolc esztendő lefolyása után egyszerre hátat fordítson annak a fokozatosan megérlelődött meggyőződésének, amely a Rómától való szakításhoz és az "eretnekek" honába való költözéshez vezette? Gondoljuk csak meg, hogy az előtte is jól ismert példák-ból nagyon is tudhatta, hogy visszatérése esetében mégis mi várhat reája. És - ime - Rómába 1624. évben történt állítólagos visszatérésekor már egy esztendeje VIII. Orbán, származásilag a florenci születésű Barberini Maffio, a pápa, aki még mint pápai legátus, a jezsuitáknak Franciaországba való visszahívását nem csekély mértékben elősegítette s bár, mint egyházfő, a művészetet s a tudományt pártolta, de Galilei elméletét elítélte, valamint Jansenius yperni püspök munkáját kiátkozta s bár 1633-ban külön bul-lát adott ki a jezsuiták ellen, mégis vajjon nem történhetett-e meg, hogy első forrásunk szereztetése idejéig, vagyis 1655-ig, ami kor X. Ince pápát VII. Sándor pápa váltotta fel, a már amugyis elhunyt Marcus Antonius eretnekségének még emlékét is kiirtandó, 1623. évi római keltezéssel állítólagos Palinódiáját jelentették meg, va-lamint a leírás állítása szerint: egy esztendei angyalvári fogsága után betegségben elhunván, holttestét - példaadás okából - a Flo-ra mezején megégették s hamvait a Tiberisbe szóratták volna. Ál-lítólagos könyvének címe: "Scogli del naufragio Cristiano."

De ha Rómába való visszatérését és 1624. esztendei halálát a valósággal mégis csak megegyezőnek fogadnók el, az elmondottakból még abban az esetben is érdekes tanulságot vonhatunk le. Ehhez kapcsolom még azt a körülményt is, hogy a gyűjtélkes kötet egyes darabjainak összeválogatása fontos jelenséget tár elénkbe, így a többek között Marcus Antonius röpirata elé köttetett Forchenbeck Wilbrand disputációja "De Causis Deserendi Papatus", amelyet Vorstius Conrad professzor irányítása mellett 1609-ben Steinfurtban tartott; ezen kívül jórészből magyar diákoknak Pareus, meg Altin professzorok elnöklete alatt a XVII. század második évtizedében Heidelbergben tartott disputációi következnek. Mindez azt bizonyítja, hogy Marcus Antoniusnak antiepiszopális felfogásában irt művecskéje a "szabadabb" szellem előfutáraként hazai földön már nagyon korán megmutatkozott s hihető is, hogy valamelyes nyomot is hagyott maga után, egyik melegágyát készítvén elő a nemsokára be-következő céltudatosabb mozgalomnak.

De visszatérve a váradi professzornak e Marcus Antonius személyével történő egyeztetési kísérletre, szükséges, hogy egy újabb észrevett adattal támogassam a spalatói érsek Angliába vezető útjának hitelességét. Ugyanis a Nyugateurópát gyalogszerrel bejárt Szepsi Csombor Márton 1620-ban Kassán megjelent "Europica Varietas" című utleírásában elbeszéli, hogy 1618-ban Londonba vetődvén el, a királyi palota kertjét is felkereste. "Az első nap be mentemben lattam mingyart amaz nagy hirü Marcus Antoniuust az ki midőn Spalatumba Ersekséget, Dalmatiaba presességet viselne, az Vr Isten czudálatosképpen megh ismertette vele az igassaghot, az lelki Babiloniából, mindenet othagyuan ki futot és akkor az Angliai Királynal commoralt."(10a)

Ugy látszik, hogy Marcus Antoniuust a protestáns I. Jakab király szívesen fogadta és azután is megbecsülte, mert hiszen lakást is a királyi udvarban adhatott neki. Ilyeténképpen egészen bizonyos, hogy e korszak legnagyobb gondolkozójával, Verulami Bacon lordkancellárral, az utilizmust valló filozófussal is ismeretségbe került. Baconnak pedig a dogmákkal megmerevített világnézeten hasított rései nem lehettek idegenek, vagy legalább is hatástalanok reája, hiszen ha talán nem is a bölcsész gondolkodásával, hanem a vallási hittételek megmásíthatatlansága ellen maga is küzdött, miként a fentebb idézett Farlatus Dániel is bevallja, hogy ez a Marcus Antonius Londonban beszédeket tartott, sőt irt is a katolikus vallás ellen.

Nem tudjuk, hogy Marcus Antonius elveivel mennyire egyezett meg Jakab királynak korlátlan uralkodási jogokat követelő magatartása, s azt sem sejtjük, hogy a csak féligmeddig protestáns anglikán egyház és az alsóbb rendű lakosság puritánus felfogása közül nézeteivel melyikhez csatlakozott? Ellenben ha megengedhetőnek bizonyulna személyének a váradi professzorral való azonosítása, abban az esetben inkább gondolhatnánk a puritánizmusra, mivel annak hitbeli nézetei a svájci tiszta kálvinizmusból indultak ki. Meddig vette igénybe a királyi vendéglátást? Nem tudhatni. Igaz, hogy a jezsuita forrás már 1623-ban, tehát még Jakab halála előtt visszatérítette őt Rómába, hogy ott levezelje szakadarságát és elnyerje méltó, vagy méltatlan megbélyegzését.

10a) RMK. I. 500. A mű 207-208. lapján. /A fenti idézetre Kulcsár Péter és Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmemet, amiért is szíveskedek megköszönöm.

Marcus Antonius váradi professzorral kapcsolatosan még egy megállapítás tehető és ez az, hogy amiként a fehérvári kollégium külső országokbeli tudós tanárai minden esetben professzoroknak neveztettek, azonképpen a reája vonatkozó hat számadástétel mindenike őt is ezzel a titulussal illette, ez pedig a közép- és főiskolák akadémikus mestereivel szemben határozottan akadémiai jellegű tanárságra céloz.

Velencei Antonius Marcusra vonatkozólag - a már felsoroltakon kívül - még csupán egyetlen adatot idézhetek. Ugyanis állásának elfoglalása után közel két esztendő múlva, vagyis 1636 április 21-én ismét a fejedelemtől jövet, Kolozsváron történt átutaztában lóváltás miatt itt megállapodott. Ekkor "Adatta B(iró) V(ram) az Professor ala Antonius Marcus ala negy loual szekeret, uitte Buday Balint Varadigh", (fizettem a fuvarosnak fl. 6 den.-)¹¹⁾ Marcus Antonius, vagy amiként ennek az utóbbi adatnak helyes magyar nyelvérzékű feljegyzője nevezi: Antonius Marcusnak ez az utazása még aligha jelenti állásából való kibucszását; ezt a körülményt ugyanis a sáfár valamilyen módon mégis csak megjegyezte volna. Inkább valószínű, hogy az iskola fejlesztése érdekében járt Fehérváron, hiszen ezt az utját két és fél hónappal megelőzőleg adta ki a fejedelem a harmadik mesteri állás lehetővé tételére vonatkozó rendeletét és nem egészen két hónap múlva követte a harmadik mester kirendelésének megtörténtét. Váradi működése azonban mégsem tarthatott hosszú ideig, hiszen nevére a kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyveiben többé már nem akadtam reája, pedig Kolozsváron való bármikor keresztülutazása - az abrakkal való ellátás és fuvarkirendelés miatt - hivatalos elszámolás tárgyát képezte. De rövid ideig tartott tanárkodása mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a Várad-környéki származásu, sőt itt hivataloskodott Szalárdi János krónikájában egyáltalán meg sem emlékezik róla.

Míg Sárospatakon az Antonius Marcus-szal körülbelől egyazon időben meghívott salamancai származásu Valerius Dávidot (noha csak évek múlva) a világhírű tudós, Comenius követte, a fehérvári kollégiumnál pedig a három professzornak az egyetlen Bisterfeldre csökkent létszámát előbb öregbik Rákóczi György 1638-ban, majd

---

11) Sáfár. 1636: 198.

1643-ban más tudósokkal,¹²⁾ végezetül az ifjabb fejedelem Bisterfeld elhunytá után Basirius meghívásával kísérelte meg pótolni, addig Váradon a velencei professzor helyébe többé már senki sem következett. Bárna ifjabb Rákóczi György jószándéka eleintén alig-ha volt kisebb atyjáénál, kalandos vállalkozása azonban keresztül-huzta Erdély és a Részek közoktatásának tervszerűen megindított továbbfejlesztését. Így az az ivelés, amely Bethlen Gábor kezdeményezésével indult meg s amely I. Rákóczi György megértése következtében nagyszerűen fejlődött tovább, három és fél évtizedes pályafutás után egyszerre olyan akadályba ütközött, amelyen azután csak a legfanatikusabb kitartású hazai születésű tanárok (Apáczai, Mártonfalvi, Csernátoni, Kaposi, Zilahi Sebes és mások) tudtak nagy-nehezen keresztültrni.

Ennek a teljes virágzásban levő váradi iskolának az épületét hihetőleg a helybeli papoktól is támogatott Tarpai, meg Enyedi tanárok tevékenykedése következtében - Szalárdi szerint - főképpen az 1658-1660. évek forgása alatt a csaknem naponként begyűlő hagyatékokból és adományokból bőséges férőhelyekkel s tantermekkel sikerült kibővíteni, "hogya azon scholának mind külső, belső épületire, gyarapodására nézve a magyar birodalomban s még külső kereszténységben is méltán nagy hire néve terjedett volna." De még jóval korábban is - ugyancsak Szalárdi szerint - Lorántffi Zsuzsanna özvegy fejedelemasszony a fogarasi uradalom jövedelméből 3 ezer forintot adott az iskola segítségére. Ezt az összeget azután a város megpótolta, s így vásárolták meg a Kőrösön levő nagy malmot, amelynek hozadéka "az iskolának valóban nagy épületire, gyarapodására vala."¹³⁾

Az a helyzet, hogy Bethlen Gábor az 1624. június 23-i fehérvári országgyűléssel kimondatta, hogy mindazok, akik a jobbágyok fiait a tanulástól vissza akarnák tartani, 1.000 forinttal büntetessenek,¹⁴⁾ azután Rákóczi György az 1635 május 13-i ugyancsak fehérvári országgyűlésnek azt a határozatát, hogy "az jobbágy emberek fiainak scholában tanulhatások felől az előbbi articulások renováltatnak", megerősítette,¹⁵⁾ biztosította ezzel a kellő

---

12) Rác Lajos: Comenius Sárospat. kon. Bp. 1931.

13) Szalárdi. 370-71.

14) EOE. VIII. 236.

15) I. h. IX. 415.

eréllyel kimondott törvénycikkkel országa és közintézményei vezetőinek és más tisztségviselőinek értékes utánpótlási lehetőségét.

A kiváló tanárok, a kor színvonalán álló épületek, a fejedelmi és főúri alapítványok és alumnumok, a gazdag könyvtár, az eklézsia jelentős nyomdája és könyvkötészete együttesen járultak hozzá a tanítványok ismereteinek gyarapításához és a kor nyugat-európai szellemével való lépéstartásához. Éppen ezért reá vonatkozó minden adat gyűjtése a XVII. századi magyar közmívelődésnek, valóban nem színtelen képét tenné világosabbá, annál is inkább, mivel éppen Várad volt az a hely, amely a haladottabb egyházi felfogást képviselte a megcsontosodott gyulafehérvári szellemmel szemben.

A váradi iskola életműködését részletező semmiféle más tényleges adattal nem rendelkezem. Egy részük netalán még lappang, jórészüik azonban a várnak és a városnak 1660 augusztus 28-án történt feladását követő török prédálás alkalmával semmisülhetett meg, egyedül csak annyi bizonyos, hogy felépíttetsége nem különbözött az egyidejű magyar főiskoláktól. A tanárokkal kapcsolatos adatokból levont nem valami bőséges eredményen kívül van egy nagyon kevés adatunk a két legfőbb diáktisztségről is. Így ismeretes egy, Bethlen Gábor halálára írott s egyetlen példányban reánk maradt latin-magyar vers, amely az 1629. év végetáján Debrecenben nyomtatott ki: "Prodromvs Funestus, Qui... conclusus et comprehensus per Michaellem K. Varadinum contra scribam Scholae suae Patriae Varadinae".¹⁶⁾ Minthogy pedig neve még csak a debreceni főiskola tanulói között fordul elő, de Dézsi egyetlen külső országokbeli egyetemi névsorban sem találta meg, hihető, hogy tanulmányait nem folytatva, itthon maradt. Majd az 1636. évet közvetlenül megelőző időből két forrásunk is bizonyítja, a szokott diáktisztségek meglételét, név szerint is megnevezve: "senior Diószegi István"-t és "contrascriba Kecskeméti Miklóst",¹⁷⁾ akik közül az első már 1634 július 11-én, az utóbbi pedig 1636 május 14-én iratkozott be a leydai egyetemre.¹⁸⁾ Ezután 1650-ben látjuk "Betskeházi István senior"-t, aki február 19-én Toufoeus Mihály rektor elnöklése a-

16) Dézsi Lajos: Váradi K. Mihály latin-magyar verse Bethlen Gábor haláláról. 4.

17) RMK. III. 1515.

18) Archiv N. F. XVI. 208-09.

lett "De Perseverantia Sanctorum" tárgykörből vizsgai vitatkozást tartott.¹⁹⁾

Mindezen kívül a gazdag mult fölötté csekély ereklyéjeképpen a kolozsvári református kollégium két könyvet is őriz, amelybe irt bejegyzés "Coetus Varad"-ot nevezi meg tulajdonosul.²⁰⁾ Ez az adatkunk arra vonatkozólag is bizonyosság, hogy az iskola könyvtára a maga egészében mégsem pusztult el a török kézre jutott vár dulása közepett, hanem a teljes nyomdával, könyvkötészettel és a váradi biblia kinyomtatott ivaivel együtt legalább is töredékeiben elszállítható volt. Hiszen Ali pasának a várbeliek kívánságára válaszképpen adott levelében megtaláljuk, hogy "az schola és ahoz való minden rendek helyben maradván, könyvek, és ahoz tartozó eszközök kezökhez adatván, szabadon élhetnek, és a szentegyházhoz is valami tartozott, szabadon birhassák."²¹⁾ Természetes azonban, hogy ez az engedmény nem mindenben valósult meg, minthogy a prédáló török népség nem nagyon ismert gátat, mégis ha a debreceni kollégium nagykönyvtárában utána keresgélénk, a váradi schola coetusának talán több könyvére is reá találánk, minthogy a hősi küzdelemből megmenekült diákok a kitűnő Mártonfalvi tanár vezetésével Debrecenbe huzódva, oda ültették át a váradi szellem értékeit.

Az emlékek összegyűjtése során azt is le kell szögeznünk, hogy a nagyon vázlatosan bemutatott anyagi megalapozottság ellenére megállapítható, hogy Váradon a szellemi tőke is valóban sokkal szabadabban gyümölcsözhetett s mind az egyházi, mind a világi közpon-tosító hatalomtól távol esvén, itt mélyebb gyökeret is verhetett az idejét muló kötelékek alól való felszabadulás vágya. Az ország érdeke volt e fontos végvár minden intézménye részére a legkiválóbb felszerelésről s a legkiválóbb vezetőkről való gondoskodás s így az iskola ifjusága is a nyugati országok akadémiáin tanult legjelesebb tanárok irányítása alá kerülvén, akik tisztultabb léggört hozván magukkal, talán közülük indult volna ki az idejét mulás felé tartó szellemi és osztálybeli megkötöttségek felszabadítása, ha nem jött volna közbe a török foglalásnak egy emberöltőig tartott rendszertelen pusztítása, utána pedig a Habsburg uralomnak szinte a végtelen időbe nyuló szoros rendszerbe szorító elnyomása.

19) RMK. II. 745.

20) B. 21. és XX. 3ol. könyvtári jelzéssel.

21) Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875. 488.